

УДК 81'42'276.45-057.87(73)

DOI <https://doi.org/10.32782/2412-933X/2025-XXV-19>

СПЕЦИФІКА ПОНЯТЬ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ ТА АЛЮЗІЇ В ЛІНГВІСТИЦІ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

Рябокін Наталія

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри філології та соціально-гуманітарних дисциплін
Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна»
ORCID ID: 0000-0001-5950-8798

Статтю присвячено аналізу специфіки понять інтертекстуальності та алюзії в лінгвістиці й перекладознавстві. У сучасній науковій традиції інтертекстуальність визначається як спосіб взаємодії текстів, коли новий текст перебуває в діалозі з попередніми культурними та літературними надбаннями. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю чіткого розмежування понять «інтертекстуальність» і «алюзія», оскільки останні відіграють ключову роль у створенні смислових нашарувань у текстах різних жанрів, а також визначають складність і багатогранність перекладацьких стратегій.

Метою статті є розкриття спільних і відмінних рис інтертекстуальності та алюзії, аналіз їх функціонування в художньому тексті й виявлення проблем перекладу алюзивних елементів. Для досягнення мети використано теоретико-методологічний аналіз, порівняльно-описовий метод та інтерпретаційний аналіз перекладацьких рішень.

Результати дослідження засвідчили, що інтертекстуальність є багаторівневим явищем, яке охоплює цитати, ремінісценції, алюзії та інші форми взаємодії текстів. Було дано визначення, що інтертекстуальність – це явище «тексту в тексті», коли один текст заснований на інших (через цитати, алюзії, ремінісценції), і читач сприймає зв'язок із попередніми текстами, культурним чи історичним контекстом.

Було визначено, що алюзія є окремим проявом інтертекстуальності – це натяк на відомий культурний чи літературний факт, який не подається прямо, а розрахований на фонові знання читача. Також алюзія є специфічним видом інтертекстуальних зв'язків, що ґрунтується на натякові й активізації фонових знань читача. У статті запропоновано класифікацію видів алюзій (літературні, біблійні, міфологічні, історичні, культурологічні, політичні, мовні) та визначено їхні функції (експресивну, інформативну, естетичну, інтертекстуальну, сугестивну, комунікативну, іронічну).

Новизна роботи полягає в поєднанні лінгвістичного та перекладознавчого підходів до вивчення алюзії, що дає змогу глибше зрозуміти труднощі її відтворення іншою мовою. Особливу увагу приділено проблемі еквівалентності та адаптації, а також опису компенсаторних стратегій перекладача.

Ключові слова: інтертекстуальність, алюзія, інтертекстуальні зв'язки, функції алюзії, адаптація, перекладацькі стратегії.

Riabokin Nataliia

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Philology and Social and Humanitarian Disciplines
Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution
"Open International University of Human Development "Ukraine"
Poltava Institute of Economics and Law

SPECIFICITY OF THE CONCEPTS OF INTERTEXTUALITY AND ALLUSION IN LINGUISTICS AND TRANSLATION STUDIES

The article is devoted to the analysis of the specificity of the concepts of intertextuality and allusion in linguistics and translation studies. In modern scholarly tradition, intertextuality is defined as a way of interaction between texts, when a new text enters into dialogue with previous cultural and literary heritage. The relevance of the study is determined by the need for a clear distinction between the notions of "intertextuality" and "allusion", since they play a key role in creating layers of meaning in texts of various genres and determine the complexity and multidimensionality of translation strategies.

The purpose of the article is to reveal the common and distinctive features of intertextuality and allusion, to analyze their functioning in literary texts, and to identify the challenges of translating allusive elements. To achieve this aim, theoretical and methodological analysis, comparative-descriptive method, and interpretative analysis of translation choices were applied.

The results of the study demonstrated that intertextuality is a multilevel phenomenon encompassing quotations, reminiscences, allusions, and other forms of text interaction. Intertextuality is defined as a phenomenon of "text within text", when one text is based on others (through quotations, allusions, reminiscences), and the reader perceives the connection with previous texts, cultural or historical context.

It has been established that allusion is a specific manifestation of intertextuality – a reference to a well-known cultural or literary fact that is not explicitly presented but relies on the reader's background knowledge. Allusion is thus a distinct type of intertextual relation based on implication and the activation of shared knowledge. The article offers a classification of types of allusions (literary, biblical, mythological, historical, cultural, political, linguistic) and outlines their functions (expressive, informative, aesthetic, intertextual, suggestive, communicative, ironic).

The novelty of the research lies in combining linguistic and translation approaches to the study of allusion, which makes it possible to better understand the challenges of rendering it into another language. Special attention is paid to the problem of equivalence and adaptation, as well as to the description of compensatory translation strategies.

Key words: *intertextuality, allusion, intertextual relations, functions of allusion, adaptation, translation strategies.*

Вступ. Сучасна лінгвістика та перекладознавство все більше акцентують увагу на інтертекстуальних зв'язках як невід'ємній властивості тексту. У науковій традиції інтертекстуальність розглядається як взаємодія текстів, де новий текст постає в діалозі з попередніми (Ю. Крістева) [5, с. 195]. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю чіткого розмежування понять «інтертекстуальність» і «алюзія», оскільки вони відіграють важливу роль у створенні художніх, публіцистичних і наукових текстів, а також в їх перекладі іншими мовами.

Попередні дослідження (Я. Швець, О. Потебня) свідчать про різнопланове розуміння інтертекстуальних процесів: від вузького (цитування) до широкого (будь-який культурний контекст). Проте залишається не досить висвітленим питання співвідношення інтертекстуальності та алюзії в аспекті перекладознавства.

Мета статті – розкрити специфіку понять інтертекстуальності та алюзії в лінгвістичних і перекладознавчих студіях, виявити їх спільні та відмінні риси.

Завдання дослідження: 1) проаналізувати сучасні підходи до визначення інтертекстуальності та алюзії; 2) розкрити їх роль у процесі творення тексту та перекладу; 3) окреслити труднощі, які виникають під час відтворення алюзій у перекладі.

Дослідження здійснено за допомогою теоретико-методологічного аналізу, що охоплює систематизацію наукових праць із лінгвістики та перекладознавства. Застосовано

порівняльно-описовий метод для виявлення особливостей функціонування інтертекстуальності та алюзії в різних дискурсивних практиках, а також метод інтерпретаційного аналізу для вивчення перекладацьких рішень у передачі алюзивних елементів.

Результати та їх обговорення. Інтертекстуальність у лінгвістиці трактується як багаторівневе явище. На рівні тексту вона проявляється в цитатах, ремінісценціях, алюзіях; на рівні дискурсу – у залученні культурних та історичних контекстів. У перекладознавстві інтертекстуальність розглядається крізь призму адекватності відтворення культурних кодів, які часто виходять за межі мови. Розглянемо більш детально зміст терміна «інтертекстуальність». Цей термін було введено французькою дослідницею Юлією Крістевой в 1967 році. Вона визначає це поняття як спільну властивість різних текстів, що проявляється в очевидних зв'язках між ними (або між їх частинами), завдяки яким вони можуть посилатися один на одного.

У 1968 році Р. Барт проголосив «death of the author» (смерть автора) і «birth of the reader» (народження читача). Вивчаючи інтертекстуальність із семіотичного погляду, він запропонував канонічне тлумачення інтертексту. Зasadничим для цього тлумачення є твердження, що кожний текст є інтертекстом, інші ж тексти присутні в ньому на різних рівнях у краще чи гірше розпізнаних формах: інтертекст – це «текст у тексті». Кожний текст є новим полотном, зітканим зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур – усі вони присутні в тексті, перемішані в ньому [6, с. 78].

Окрему цінність для дослідження інтертекстуальності в семіотичній школі мають ідеї М. Ріффатера. Він розглядає категорію інтертекстуальності на основі семіотичного трикутника Г. Фреге. Вершини цього трикутника відповідають тексту, інтертексту, інтерпретанті. Інтертекстуальність не функціонує, а значить, не отримує текстуальності, якщо читання від тексту до інтертексту не проходить через інтерпретанту. Саме завдяки цій інтерпретанті текст та інтертекст перетинаються. На думку М. Ріффатера, це дозволяє говорити, що текст та інтертекст не пов'язані між собою як «донор» і «реципієнт», а їх відношення не зводяться до примітивних уявлень «запозичень» і «впливів» [11].

За Я. Швець, за комунікативного підходу «інтертекстуальність можна розуміти як дискурсивну категорію, що вказує на рекурсивний та прокурсивний зв'язки тексту з культурою, що реалізується у вигляді включення в текст різних мовних засобів, які будь-яким чином є культурно значущими, а під кутом зору лінгвосеміотики – як «нероздільний сигнал у знаковому просторі культури, який при посиланні на нього в іншому тексті розвиває закладену в нього попередньо семіотичну ситуацію в тому тексті, в який він уводиться» [5, с. 197].

Отже, інтертекстуальність – це явище «тексту в тексті», коли один текст заснований на інших (через цитати, алюзії, ремінісценції), і читач сприймає зв'язок із попередніми текстами, культурним чи історичним контекстом.

Інтертекстуальність може виконувати такі функції в тексті: 1) виразна – вибір інтертекстуальних цитат, характер алюзій та інших посилань можуть бути елементом самовираження автора; 2) апелятивна – вибрані посилання часто використовуються для звернення до конкретного типу реципієнтів, які можуть оцінити справжнє значення, що стоїть за вибором посилання; 3) поетична – ідентифікація інтертекстуальних посилань іноді розглядається як своєрідна розважальна гра, подібна до розгадування кросворду; 4) референційна – використання інтертекстуальних посилань сприяє передачі різних типів інформації, викладеної в оригінальному тексті; 5) метатекстуальна – коли читач виявляє посилання в тексті, він має два варіанти: продовжувати читання, вважаючи референцію органічною частиною тексту, або звернутися до оригінального тексту для кращого розуміння посилання.

Одним із найпоширеніших проявів інтертекстуальних зв'язків є алюзія.

Алюзія, на відміну від широкого поняття інтертекстуальності, є її окремим проявом – це натяк на відомий культурний чи літературний факт, який не подається прямо, а розрахований на фонові знання читача. У художньому тексті алюзія виконує функцію збагачення смислу, створює підтекст і забезпечує ефект співучасті читача в інтерпретації.

Дослідниця К. Лотоцька дає таке визначення алюзії: «алюзія – це натяк, непряме посилення на щось, що, як припускається, відоме реципієнту і яке можна використовувати без страху бути неправильно зрозумілим і без необхідності давати довгі пояснення» [3, с. 109].

В українській лінгвістиці алюзія трактується як один із різновидів інтертекстуальних зв'язків, що слугує для поглиблення змісту тексту, активації культурної пам'яті та посилення комунікативного ефекту.

Спосіб класифікації та визначення функцій алюзій досі є предметом значних дискусій. Різні підходи до цієї проблеми можуть істотно відрізнятися залежно від досліджуваних зв'язків між алюзією та джерелом, а також її ролі у вираженні змісту й ідеї тексту. Утім, вони часто збігаються в деяких базових принципах.

С.Р. Авраменко надає класифікацію функцій, орієнтовану на внутрішній світ персонажів, їх поведінку та реакцію на описаний історичний період і події в тексті. Учений виділяє такі 6 функцій [1, с. 4–5]: 1) відтворення картини історичного періоду подій; 2) характеристика особистих відносин між персонажами; 3) характеристика діяльності персонажа в повсякденному житті; 4) пояснення (експлікація) духовних та інтелектуальних рис персонажа; 5) зображення почуттів персонажа; 6) характеристика моральних та естетичних рис персонажа.

В українській лінгвістиці (зокрема, в працях О. Потебні та ін.) виділяють такі основні різновиди [4]:

- 1. Літературні алюзії** – натяки на відомі літературні твори, персонажів, сюжети;
- 2. Біблійні (релігійні) алюзії** – відсилання до Біблії, церковної традиції, релігійних образів;
- 3. Міфологічні алюзії** – натяки на античну чи іншу міфологію;
- 4. Історичні алюзії** – згадування чи натяк на історичні події, постаті, дати;
- 5. Культурологічні та етнографічні алюзії** – натяки на пісні, легенди, традиції, фольклор;
- 6. Політичні алюзії** – натяки на актуальні політичні події чи діячів;
- 7. Фразеологічні та мовні алюзії** – використання відомих прислів'їв, крилатих висловів, афоризмів у новому контексті.

Алюзія в українському мовознавстві розглядається як багатофункціональний засіб та виконує такі функції:

- 1. Експресивна функція** – створює образність, емоційність, виразність тексту;
- 2. Інформативна функція** – передає додаткові знання через культурні чи історичні відсилання;
- 3. Естетична функція** – надає текстові художньої глибини, стилістичної вишуканості;
- 4. Інтертекстуальна функція** – забезпечує зв'язок тексту з іншими текстами, формує «діалог культур»;
- 5. Сугестивна функція** – впливає на емоції та уяву читача, змушує його співтворити смисл;
- 6. Комунікативна функція** – установлює особливий зв'язок між автором і читачем через спільні культурні коди;
- 7. Іронічна / сатирична функція** – алюзії можуть виступати як засіб прихованої критики або гумору.

Натомість Р. Леппігальме стверджує, що надзвичайно складно або навіть неможливо скласти повний перелік функцій алюзій. Проте дослідник радить розрізняти функції алюзій на макро- та мікрорівні. Макрорівень стосується внутрішньої структури тексту та його інтерпретації, тоді як мікрорівень охоплює лексико-семантичний і стилістичний рівень [10, с. 31].

Дискусійним залишається питання: чи повинен перекладач «розтлумачувати» алюзію, спрощуючи її для читача, чи зберігати оригінальний культурний код навіть за ризику втрати частини смислу?

У перекладознавчому аспекті алюзії є однією з найскладніших форм інтертекстуальних елементів. Труднощі виникають через: 1) різницю культурних кодів (алюзії на історичні події, міфи чи літературу можуть бути незрозумілими іншій аудиторії); 2) мовну специфіку (гру слів чи каламбур складно передати іншою мовою); 3) різний рівень підготовки адресата (читач перекладу може не мати потрібних фонових знань).

З огляду на це перекладач має вибирати між еквівалентністю та адаптацією. Часто застосовуються компенсаторні стратегії: розширений переклад, примітки, заміна алюзії більш зрозумілим аналогом у культурі перекладу.

Очевидно, переклад алюзій ставить перед перекладачем значно складне завдання. Перекладач має володіти знаннями з історії, фольклору та національної літератури різних країн. Для забезпечення адекватного перекладу можуть бути використані словники цитат і алюзій, а також лінгвокультурні енциклопедії.

Л.В. Грек стверджує, що в процесі адаптації алюзії перекладач має звертати увагу на один основний критерій: належність алюзії до культури джерела та культури реципієнта. Тому фонові знання цільової аудиторії є дуже важливими для ідентифікації змісту адаптованої алюзії. Відповідно, дослідниця виділяє такі типи алюзій та інших інтертекстуальних посилань: 1) універсальні; 2) національні або індивідуальні [2].

Універсальна алюзія належить до спільного інтертекстуального поля як для реципієнта оригіналу, так і для реципієнта адаптації. Визнання такої алюзії не потребує коментарів перекладача. Водночас одна й та сама універсальна алюзія може виконувати різні функції в різних текстах залежно від авторського наміру. Отже, перекладачеві необхідно подбати про адекватну адаптацію не лише самої алюзії, а й її впливу на реципієнта. Л.В. Грек пропонує такі способи досягнення цієї мети: 1) цитування канонічного перекладу, що існує в цільовій культурі; 2) якщо алюзія належить до текстів і культури обох сторін, її відтворення безпосередньо з використанням прототипу [2]. Щодо національних або індивідуальних алюзій у чужій культурі цільового реципієнта дослідниця називає такі способи їх перекладу: 1) точне відтворення лінгвістичного матеріалу з відповідним коментарем; 2) добір функціонального аналога в культурі реципієнта; 3) експлікація змісту алюзії [2, с. 3–5].

Р. Леппігальме розрізняє алюзії власних назв [PN] та ключових фраз [KP], установлюючи окремі стратегії для їх перекладу. Перекладач може залишати алюзії власних назв без змін, тоді як ключові фрази завжди потребують зміни слововживання [10].

Переклад алюзій ключових фраз може здійснюватися такими способами, як:

- використання стандартного еквіваленту, який існує в культурі реципієнта;
- мінімальні зміни (семантичне калькування);
- використання додаткових алюзійних коментарів;
- використання експліцитних пояснень як додаткової інформації (примітки, передмови перекладача тощо);
- введення текстових ознак, що вказують на запозичення (маркіровані слова або синтаксис);
- заміна на сформований елемент цільової мови;

- заміна алюзії на пряме вираження її значення;
- творче відтворення алюзії через конструкцію пасажу, що відтворює її ефект;
- пропуск алюзії [10, с. 79–84].

Висновки. Отже, інтертекстуальність у лінгвістиці та перекладознавстві постає як універсальний принцип функціонування тексту, що забезпечує його зв'язок із попередніми культурними та мовними системами. Алюзія є конкретною формою інтертекстуальності, яка надає тексту додаткової семантичної глибини.

Для перекладацької практики важливим є усвідомлення специфіки алюзії: її відтворення вимагає не лише мовної компетентності, а й культурної обізнаності. Перспективи подальших досліджень убагажуються в розробленні ефективних стратегій перекладу інтертекстуальних елементів у художніх і публіцистичних текстах, а також у створенні типології перекладацьких рішень щодо алюзій.

Література:

1. Авраменко С.Р. Стилістичні функції алюзій у романі Джеймса Хайнса «Розповідь лектора». *Гуманітарний вісник*. Черкаси: Вид-во ЧДТУ, 2007. № 11. С. 3–8.
2. Грек Л.В. Інтертекстуальність як проблема перекладу (на матеріалі англomовних перекладів української постмодерністської прози) : автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.16 «Перекладознавство» ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2006. 24 с.
3. Лотоцька К. Стилістика англійської мови. Львів : Вид. Центр ЛНУ ім. Івана Франко, 2008. 254 с.
4. Потебня О. Естетика і поетика слова : збірник. Київ : Мистецтво, 1985. 301 с.
5. Швець Я. Застосування термінів інтертекстуальності та інтертекст у сучасній комунікативній лінгвістиці. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2010. № 675. С. 195–197.
6. Barthes R. Texte. *Encyclopedia universalis*. P., 1973. Vol. 15. 78 p.
7. Gora T. Jardine, A. Roudiez L. Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art. Trans. New York: Columbia UP, 1980. 415 p.
8. Haberer A. Intertextuality in Theory and Practice. URL: <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Literatura/49-5/str6.pdf>
9. Intertextuality in Faulkner. Ed. by Grasset M., Polk N. Jackson, 1985. 217 p.
10. Leppihalme R. Culture Bumps. An empirical approach to the translation of allusions. Clevedon: Multilingual Matters, 1997. 241p.
11. Riffaterre M. Semiotique intertextuelle: l'interpretant. *Revue d'Esthetique*. 1972. № 1–2. p. 108–150.

References:

1. Avramenko, S. R. (2007). Stylistychni funktsii aliuzii u romani Dzheimsa Khainsa "Rozpovid lektora" [Stylistic Functions of Allusions in James Hynes' Novel *The Lecturer's Tale*]. *Humanitarnyi visnyk – Humanities Bulletin*, 11. Cherkasy: Vyd-vo ChDTU, 3–8. [in Ukrainian].
2. Hrek, L. V. (2006). Inertekstualnst yak problema perekladu (na materiali anhlo movnykh perekladiv ukrainskoi postmodernistskoi prozy) [Intertextuality as a Translation Issue (Based on English Translations of Ukrainian Postmodernist Prose)]: avtoref. dys. kand. filol. nauk: 10.02.16. perekladознавство. Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 24. [in Ukrainian].
3. Lototska, K. (2008). Stylistyka anhliiskoi movy [English Stylistics Lviv]: Vyd. Tsentr LNU im. Ivana Franko, 254. [in Ukrainian].
4. Potebnia, O. (1985). Estetyka i poetyka slova [Aesthetics and Poetics of the Word]: zbiryk. Kyiv: Mystetstvo, 301. [in Ukrainian].
5. Shvets, Ya. (2010). Zastosuvannia terminiv intertekstualnist ta intertekst u suchasni komunkatyvni linhvistytsi [The Use of the Terms "Intertextuality" and "Intertext" in Contemporary Communicative Linguistics] Visnyk Nats. un-tu "Lvivska politekhnikha". Serii "Problemy ukrainskoi terminolohii" – *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: "Problems of Ukrainian Terminology"*, 675, 195–197. [in Ukrainian].

6. Barthes, R. (1973). Texte. Encyclopedia universalis. P., 15, 78. [in English]
7. Gora, T. Jardine, A. Roudiez, L. (1980). Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art. New York: Columbia UP, 415. [in English].
8. Haberer, A. (1973). Intertextuality in Theory and Practice. Retrieved from: <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Literatura/49-5/str6.pdf>. [in English].
9. Grasset, M., Polk, N. (1985). Jackson Intertextuality in Faulkner. 217. [in English].
10. Leppihalme, R. (1997). Culture Bumps. An empirical approach to the translation of allusions. Clevedon: Multilingual Matters, 241. [in English]
11. Riffatere, M. (1972). Semiotique intertextuelle: l'interpretant. *Revue d'Esthetique*, 1–2, 108–150. [in English].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 05.09.2025

Дата прийняття статті: 15.10.2025

Опубліковано: 10.12.2025